

HET WELBEVINDEN VAN ADOLESCENTEN MET EEN BUITENSHUISWERKENDE MOEDER

Mieke Van Houtte*

1. INLEIDING

Of beroepsactiviteit door de moeder gevolgen heeft voor het kind, is geen eenvoudige vraag.

Hoewel een aantal auteurs tot de bevinding komt dat de tewerkstelling van de moeder een negatieve impact heeft op de kinderen (o.a. Milne e.a., 1986; Heyns & Catsambis, 1986; Belsky & Eggebeen, 1991), wijzen recente studies steeds meer uit dat er geen invloed of een positieve invloed bestaat (o.a. Gottfried e.a., 1988; Vandell & Ramanan, 1992; Myburgh e.a., 1993; Greenstein, 1993; Brutsaert, 1993; Parcel e.a., 1996). Tegenwoordig bestaat er vrijwel geen twijfel meer over dat buitenshuiswerken van de moeder op zich geen nefaste gevolgen heeft, maar toch duiken er zo nu en dan weer studies op die wijzen op negatieve effecten op uiteenlopende kenmerken en die er in slagen de gemoederen te verhitten.

Vaak wordt er echter onvoldoende rekening mee gehouden dat een aantal elementen de resultaten van onderzoek naar het effect van het buitenshuiswerken van moeders danig kan beïnvloeden (1). Er kan onmogelijk worden gesteld dat de tewerkstelling van de moeder enkel negatieve of positieve of helemaal geen gevolgen heeft voor alle kinderen in alle omstandigheden. De onderzoeksgroep moet in acht worden genomen. De reacties van kinderen op hun werkende moeder verschillen

naargelang van hun leeftijd. Meisjes reageren ook anders dan jongens op het al dan niet werken van de moeder. Daarnaast kan de socio-economische status van het gezin het al dan niet optreden van een effect bepalen. Tevens moeten de gezinssituatie en een aantal kenmerken van de tewerkstelling zelf worden gecontroleerd.

2. WELBEVINDEN VAN ADOLESCENTEN

Het onderzoek naar de gevolgen van het werken van de moeder voor jonge kinderen (-10 jaar) is uitgebreid en het blijft toenemen (bv. Milne e.a., 1986; Heyns & Catsambis, 1986; Gottfried e.a., 1988; Desai e.a., 1989; Belsky & Eggebeen, 1991; Vandell & Ramanan, 1992; Greenstein, 1993; Greenstein, 1995; Goldberg e.a., 1996). Recent onderzoek naar het effect op oudere kinderen en adolescenten (+10 jaar) is, in vergelijking, schaarser (bv. Gold & Andres, 1978a; Jensen & Borges, 1986; Lerner & Galambos, 1988; Orthner, 1990; Brutsaert, 1993; Myburgh e.a., 1993; Bogenschneider & Steinberg, 1994). Dit komt door het algemeen geloof dat adolescenten minder contact met hun moeder nodig hebben, en dus minder beïnvloed worden door haar tewerkstelling (Armistead e.a., 1990).

De meeste aandacht is wellicht gegaan naar de invloed van de tewerkstelling van de moeder op cognitieve vaardigheden en schoolresultaten van het kind (bv. Milne e.a., 1986; Heyns & Catsambis, 1986; Dronkers, 1987; Desai e.a., 1989; Vandell & Ramanan, 1992; Bogenschneider & Steinberg, 1994; Beyer, 1995; Parcel e.a., 1996; Goldberg, 1996). Naar het effect op indicatoren van welbevinden van het kind is minder onderzoek verricht. Voorbeelden hiervan zijn: Joebgen en Richards (1990) (zelfwaardering, emotionele aanpassing, depressie), Armistead e.a. (1990) (sociale competentie), Belsky en Eggebeen (1991) (gedragsproblemen, sociabiliteit, onzekerheid, verlegenheid), Brutsaert (1993) (zelfwaardering, faalangst, omgevingsbeheersing, stress, sociale integratie). Nochtans is binnen de ontwikkelingspsychologie reeds lang bekend dat de ontplooiing van de verstandelijke vermogens bij het kind niet kan worden losgekoppeld van het bevredigen van zijn sociaal-emotionele behoeften (Brutsaert, 1993).

Wat het onderzoek naar het effect op indicatoren van welbevinden bij adolescenten betreft, kan de conclusie zijn dat, als er al een effect bestaat, dit eerder positief is en dat er een onderscheid moet worden gemaakt tussen het effect bij jongens en bij meisjes. Armistead e.a. (1990) besluiten dat adolescenten niet in hun functioneren worden beïnvloed door het feit dat hun moeder al dan niet werkt. Ook Lerner en Galambos (1988) (die o.a. communicatievaardigheid, adaptieve patronen, psychologische en psychosomatische symptomen nagaan bij adolescenten) komen tot deze bevinding. Brutsaert (1993) stelt vast dat de tewerkstelling van de moeder bij de meisjes geen noemenswaardig effect uitoefent op de verschillende beschouwde (cf. supra) indicatoren van welbevinden, maar dat er bij de jongens een gunstige invloed

is op omgevingsbeheersing en faalangst. Na controle op een aantal gezinskenmerken (socio-economische status, burgerlijke staat ouders, gezinsgrootte, aanmoediging ouders, gezinsrelatie) blijft echter enkel het effect op omgevingsbeheersing overeind. Joebgen en Richards (1990) vinden dat de tewerkstelling van de moeder een indirecte invloed uitoefent op de beschouwde (cf. supra) indicatoren van welbevinden bij de adolescent en dat de relatie in feite zeer complex is: een interactie-effect van de opleiding en tewerkstelling van de moeder op haar welbevinden staat in verband met het welbevinden van de adolescent.

3. BEROEPSACTIVITEIT VAN DE MOEDER: GEEN ALLEENSTAAND FEIT

Bij onderzoek naar de effecten van het werken van de moeder moet met heel veel factoren rekening worden gehouden.

Zo is in het algemeen het al dan niet optreden van een effect, en de aard van het effect, anders voor jongens dan voor meisjes (Desai e.a., 1989; Bogenschneider & Steinberg, 1994; Goldberg e.a., 1996). Hierbij wordt doorgaans gevonden dat jongens meer nadeel ondervinden dan meisjes. Verklaringen voor deze vaststelling zijn schaars. Dat zou kunnen samenhangen met de bevinding dat in gezinnen met een werkende moeder meer positieve interacties voorkomen met de dochter, terwijl in gezinnen zonder werkende moeder meer zulke interacties voorkomen met de zoon (Hoffman, 1989). Jongens zijn actiever dan meisjes, hetgeen in een gezin met een werkende moeder, door de potentiële stress van de dubbele rol, de jongens tot een grotere last maakt. En ouders die met stress te maken hebben, blijken ook minder beschermend op te treden ten opzichte van zonen. Wanneer de werkende moeder spanning ondervindt door de dubbele rol, is het mogelijk dat ze dit openlijker laat blijken ten opzichte van zonen dan ten opzichte van dochters, daardoor een wederzijds conflict uitlokkend (Piotrkowski e.a., 1987; Hoffman, 1989). Aangezien werkende ouders blijkbaar minder aandacht en tijd besteden aan zonen in vergelijking met dochters, moeten jongens - die, door het feit dat ze moeilijker 'socialiseerbaar' zouden zijn dan meisjes, eigenlijk al 'extra' zorg nodig hebben vanwege de moeder - het, wanneer de moeder werkt, met nog minder aandacht stellen (Goldberg e.a., 1996).

Het al dan niet optreden van een effect is daarnaast ook afhankelijk van de socio-economische status van het gezin (Gold & Andres, 1978b; Milne e.a., 1986; Desai e.a., 1989; Vandell & Ramanan, 1992; Bogenschneider & Steinberg, 1994). Kinderen uit gezinnen met hoge socio-economische status zouden meer negatieve invloed ondervinden dan kinderen uit gezinnen met een lage socio-economische status. Ook voor deze vaststelling zijn weinig verklaringen voorhanden. Een eerder economische redenering (Desai e.a., 1989; Greenstein, 1993, 1995) stelt dat in gezinnen met een lage socio-economische status de tewerkstelling van de vrouw vaak

een financiële noodzaak is. Kinderen in deze gezinnen moeten het - zoals andere kinderen met werkende moeders - doen met minder aandacht, maar dit gemis wordt gecompenseerd door de (soms noodzakelijke) bijkomende financiële middelen. In gezinnen met een hoge SES (socio-economische status), waar de tewerkstelling van de moeder geen noodzaak is, wordt dit gemis niet gecompenseerd.

Uit deze verklaringen voor geslachts- en SES-verschillen blijkt tevens het belang van aandacht voor de kinderen. Gottfried e.a. (1988), Hoffman (1989) en Beyer (1995) stellen expliciet dat tewerkstelling van de moeder op zich geen invloed kan uitoefenen op het kind, maar dat de invloed noodzakelijk verloopt via de gezinsomgeving en de wijze waarop ouders met hun kinderen omgaan. Het al dan niet beroepsactief zijn van de moeder beïnvloedt ontegensprekelijk het verloop van het familiale leven. Alleen al het feit dat deelname aan het beroepsleven meestal uithoudzaamheid inhoudt, brengt met zich mee dat er minder contact- en toezichtmogelijkheden zijn, louter kwantitatief gezien (Montemayor, 1984; Hoffman, 1989; Brutsaert, 1993). Er moet wel worden opgemerkt dat werkende moeders de neiging hebben hun afwezigheid te compenseren door, op momenten dat ze niet moeten werken, intensiever met de kinderen bezig te zijn (Hoffman, 1989). Bij adolescenten stimuleren tweeverdieners daarenboven autonomie en onafhankelijkheid (Piotrkowski e.a., 1987; Hoffman, 1989), waardoor het gebrek aan aandacht minder negatief ervaren zal worden (Orthner, 1990).

De gezinsomgeving kan, in theorie, ook niet los gezien worden van de beroepsactiviteit van de vader. In realiteit kan echter worden vastgesteld dat er enerzijds nog steeds een 'moederschapsideologie' geldt, waarbij de moeder automatisch wordt geacht in te staan voor de zorg voor de kinderen (Piotrkowski, e.a., 1987; Bosman, 1989; Scarr e.a., 1989) en dat er anderzijds weinig variatie is in de beroepsactiviteit van vaders (slechts bij uitzondering is een vader niet aan het werk, cf. infra). De afwezigheid van de vader omwille van het werk geldt als norm, terwijl de af- of aanwezigheid van de moeder als centraal wordt gezien voor de ontwikkeling van het kind (Piotrkowski e.a., 1987; Bosman, 1989). In het algemeen zijn het dan ook vrijwel alleen vrouwen die problemen ervaren met de combinatie van gezin en arbeid (Bosman, 1989). Onderzoek met betrekking tot het effect van beroepsactiviteit op de ouder-kindrelatie, richt zich bijgevolg bijna exclusief op moeders (Piotrkowski e.a., 1987).

Andere kenmerken die mogelijke gevolgen van beroepsactiviteit door de moeder kunnen bepalen zijn de kwaliteit van de kinderopvang (Lerner & Galambos, 1988; Scarr e.a., 1989; Silverstein, 1991; Baydar & Brooks-Gunn, 1991), de aanwezigheid van een partner (Gottfried e.a., 1988; Parcel & Menaghan, 1990; Vandell & Ramanan, 1992) en het aantal kinderen in het gezin (Milne e.a., 1986; Parcel & Menaghan, 1990).

Naast de gezinskenmerken zijn er ook een aantal werkgerelateerde factoren die niet over het hoofd mogen worden gezien. In eerste instantie maakt het verschil uit of de moeder voltijds dan wel deeltijds werkt (Heyns & Catsambis, 1986; Gottfried

e.a., 1988; Parcel & Menaghan, 1990, 1994a, 1994b; Parcel e.a., 1996; Goldberg e.a., 1996). De resultaten in dit verband zijn consistent. Voor uiteenlopende kenmerken is het effect van deeltijdse beroepsactiviteit positiever (of minder negatief) dan het effect van voltijdse tewerkstelling. Deeltijdse tewerkstelling blijkt zelfs positiever dan niet tewerkgesteld zijn.

Belangrijk bij oudere kinderen en adolescenten is het onderscheid tussen de vroegere en recente beroepsactiviteit van de moeder. Bepaalde langetermijneffecten van vroegere tewerkstelling kunnen worden verward met effecten van de huidige tewerkstelling (Gottfried e.a., 1988; Vandell & Ramanan, 1992; Parcel & Menaghan, 1994a, 1994b).

Ten slotte, moet ook rekening worden gehouden met de omstandigheden waaronder de beroepsactiviteit wordt uitgeoefend. Werk dat vrij monotoon is en een routinekarakter heeft, zou bij de meeste vrouwen - net zoals bij de mannen trouwens - leiden tot ernstige spanningen. Daardoor zouden de moeders niet meer de nodige energie en concentratie kunnen opbrengen om zich bezig te houden met hun kinderen en hun problemen (Gottfried e.a., 1988; Lerner & Galambos, 1988; Armistead, 1990; Parcel & Menaghan, 1990, 1994a, 1994b; Parcel e.a., 1994).

4. ONDERZOEKSOPZET EN METHODE

De centrale vraag in dit artikel is of het werken van de moeder een effect uitoefent op bepaalde indicatoren van welbevinden van adolescenten, wanneer onderscheid wordt gemaakt naar geslacht en naar socio-economische status van het gezin. Tevens wordt nagegaan of een eventueel effect standhoudt na controle voor een aantal gezins- en werkgerelateerde kenmerken en na controle voor de aandacht die de adolescent krijgt in het gezin.

In navolging van Brutsaert (1993) wordt welbevinden hier beschouwd als een subjectieve ervaring die betrekking heeft op een geheel van eigenschappen, die rechtstreeks of onrechtstreeks verband houden met de aanpassing aan de sociale omgeving. Meer bepaald wordt het effect nagegaan op drie fundamentele dimensies van welbevinden, namelijk zelfwaardering, omgevingsbeheersing en stress. Het concept zelfwaardering, dat als primaire drager van welbevinden kan worden beschouwd, houdt verband met de wijze waarop een individu zijn/haar persoonlijke identiteit beleeft en zichzelf aanvaardt zoals hij/zij is; een relatief lage zelfwaardering wijst op de ontwikkeling van minderwaardigheidsgevoelens. Met het persoonlijkheidskenmerk omgevingsbeheersing (interne versus externe beheersing) wordt de mate bedoeld waarin iemand persoonlijke verantwoordelijkheid aanvaardt voor wat hem/haar overkomt. Stress kan worden omschreven als 'de psychische toestand waarbij de druk, die wordt ervaren om te voldoen aan bepaalde verwachtingen, een

niveau heeft bereikt waarop hij ondraaglijk wordt', er is dus een onevenwicht tussen draagkracht en draaglast.

De analyse verloopt in verschillende stappen. In de eerste plaats wordt - net zoals bij Bogenschneider en Steinberg (1994) - door middel van variantieanalyses (ANOVA) nagegaan of er een significant verschil bestaat in gemiddelde zelfwaardering, omgevingsbeheersing en stress, voor adolescenten wiens moeder niet, deeltijds of voltijds werkt. Tevens worden de contrasten (BTukey) nagegaan om te zien welke categorieën significant van elkaar verschillen: voltijds versus niet, voltijds versus deeltijds, deeltijds versus niet-werkend.

Vermits uit voorgaand onderzoek is gebleken dat het effect van de tewerkstelling van moeder, niet noodzakelijk hetzelfde is voor jongens en meisjes en ook verschillend is naargelang van de socio-economische status van het gezin (SES), worden deze variantieanalyses afzonderlijk uitgevoerd voor jongens ($n = 345$) en meisjes ($n = 436$) uit arbeidersgezinnen, jongens ($n = 1.239$) en meisjes ($n = 1.429$) waarvan de ouders behoren tot de lagere bedienden of het lager middenkader, jongens ($n = 1.661$) en meisjes ($n = 1.576$) waarvan de ouders kunnen gerekend worden tot het hoger middenkader of mensen met vrije beroepen en professionelen, jongens ($n = 297$) en meisjes ($n = 396$) uit landbouwers- en middenstandsgezinnen (cf. Bogenschneider & Steinberg, 1994). Door deze werkwijze wordt impliciet min of meer gecontroleerd op de aard van het beroep dat door de moeder wordt uitgeoefend (2). Landbouwers en zelfstandigen worden als aparte categorie beschouwd omwille van de specificiteit van de beroepssituatie van de moeder. Immers, wanneer de adolescent stelt dat zijn/haar moeder niet werkt, kan toch worden verondersteld dat zij ingeschakeld is in het bedrijf of de zaak. Anderzijds geldt voor moeders waarvan de adolescent zegt dat ze werkt, dat zij waarschijnlijk thuis werkt in het bedrijf en dus eigenlijk niet echt te vergelijken is met moeders die buitenshuis werken.

In tweede instantie wordt nagegaan of de gevonden contrasten (d.i. significant verschillende categorieën) wijzen op een echt effect van moeders beroepsactiviteit op de betrokken indicator van welbevinden, dat ook standhoudt na controle voor diverse kenmerken. Hiertoe wordt - in navolging van Vandell en Ramanan (1992) - een stapsgewijze meervoudige regressie uitgevoerd. In een eerste en een tweede stap worden selectiefactoren - factoren die bepalend kunnen zijn voor het feit of de moeder momenteel al dan niet uit werken gaat en tevens ook invloed kunnen uitoefenen op de beschouwde indicatoren van welbevinden - ingebracht, met name het opleidingsniveau van de vader en de moeder, en de vroegere beroepsactiviteit van de moeder. Dit laatste laat ook toe eventuele langetermijneffecten van tewerkstelling van de moeder uit te sluiten. In een derde stap wordt dan de huidige tewerkstelling van de moeder toegevoegd in de vorm van een dummy die het contrast dat we willen onderzoeken weergeeft (bijvoorbeeld het effect van voltijds werken versus deeltijds). Bij de tweede en derde stap wordt nagegaan wat deze stappen toevoegen aan de tot dan verklaarde variantie. De vierde stap omvat het controleren voor een aantal gezinskenmerken. En de vijfde stap, ten slotte, houdt de controle

in voor de aandacht die de adolescent thuis ervaart. Voor elk model wordt nagegaan wat het aandeel in de verklaarde variantie is van de huidige beroepsactiviteit.

5. DATA EN VARIABELEN

In het kader van een onderzoek naar leerlingenattitudes in het secundair onderwijs werden in het schooljaar 1995/1996 7.431 leerlingen uit het derde jaar algemeen secundair onderwijs in 89 scholen verspreid over heel Vlaanderen, schriftelijk bevraagd (3). Het invullen van de vragenlijst (Brutsaert, 1995) gebeurde klassikaal, onder toezicht van één of meerdere leerkrachten en in het bijzijn van een onderzoeksmedewerker, en nam ongeveer één lesuur in beslag. Er werden, onder andere, heel wat gegevens verzameld over de gezinssituatie. Het feit dat de gegevens over de beroepssituatie van de moeder verzameld zijn via de jongeren zelf, kan vragen oproepen met betrekking tot de validiteit. Garantie dat alle gegevens correct zijn, is er niet, maar er zijn voldoende redenen om te veronderstellen dat slechts heel weinig jongeren van ongeveer vijftien jaar niet in staat zijn informatie te verschaffen over de beroepsactiviteit van de moeder. De omvang van de onderzoekspopulatie maakt dit bovendien ruimschoots goed.

De afhankelijke variabelen zijn de indicatoren van welbevinden. Dit zijn indicatoren van algemeen welbevinden gemeten met schalen aangepast aan de leefwereld van de adolescent, waar de school een niet-onbelangrijke plaats inneemt. Zelfwaardering wordt gemeten met behulp van een schaal met 12 items met vijf antwoordcategorieën (gemiddelde interitemcorrelatie .38, $\alpha = .88$). Voorbeelden van items zijn 'ik aanvaard mezelf zoals ik ben', 'over het algemeen ben ik tevreden over mezelf', 'soms denk ik dat ik nergens goed voor ben en helemaal niet deug'. Omgevingsbeheersing wordt eveneens gemeten met behulp van een schaal met 12 items met vijf antwoordcategorieën (gemiddelde interitemcorrelatie .13, $\alpha = .62$) (4). Voorbeelden van items zijn 'ik heb dikwijls het gevoel dat mij van alles overkomt zonder dat ik daar iets aan kan doen', 'wat je overkomt, is meestal je eigen schuld', 'sommige leerlingen hebben altijd geluk met de vragen op de toetsen, overhoringen of proefwerken'. De operationalisering van stress gebeurt in termen van allerlei mogelijke klachten van psychosomatische aard waarmee adolescenten kunnen worden geconfronteerd. De stress-schaal omvat 10 items met drie antwoordcategorieën (gemiddelde interitemcorrelatie .21, $\alpha = .72$). Voorbeelden van items zijn 'gebeurt het dat je moeilijk in slaap geraakt?', 'als je 's morgens naar school gaat, ben je dan zenuwachtig, ook als er geen toetsen zijn?', 'gebeurt het dat je je misselijk voelt?'

De voornaamste onafhankelijke variabele is de huidige beroepsactiviteit van de moeder. Er worden drie categorieën onderscheiden: de moeders die momenteel niet (meer) werken (28.6%), de moeders die deeltijds werken (27.8%) en de moeders

die voltijds werken (43.7%) (5). Voor de stapsgewijze regressie worden dummies gecreëerd waarbij telkens één categorie uit de analyse wordt geweerd. Op die manier wordt, telkens in een afzonderlijke analyse, het effect nagegaan van voltijds versus niet werken, voltijds versus deeltijds werken, en deeltijds versus niet werken (6). Andere onafhankelijke variabelen die in de stapsgewijze regressie worden toegevoegd, zijn het opleidingsniveau van vader en moeder (dummies: 0 = enkel middelbaar onderwijs, 1 = hoger onderwijs na het middelbaar), het vroeger al dan niet tewerkgesteld zijn van de moeder (dummy: 0 = niet tewerkgesteld, 1 = tewerkgesteld), het aantal kinderen in het gezin, het feit of het gezin al dan niet intact is (dummy: 0 = niet intact, 1 = intact). De aandacht die de adolescent ervaart vanwege de ouders wordt gemeten met een schaal met 7 items met vier antwoordcategorieën (gemiddelde interitemcorrelatie .35, $\alpha = .79$). Voorbeelden van items zijn 'bij mijn ouders kan ik terecht met mijn problemen', 'ik kan mijn ouders als vrienden beschouwen', 'als ik iets wil vertellen, doen mijn ouders alsof ze mij niet horen'.

De beroepsactiviteit van de vader wordt niet in de analyses betrokken omwille van de vaststelling dat van de 7.121 vaders waarvan iets bekend is over de beroepsactiviteit, slechts 5,7% niet beroepsactief is. Er is dus, met andere woorden, te weinig variatie.

De analyses worden, zoals hoger reeds gesteld, afzonderlijk uitgevoerd voor jongens en meisjes uit arbeidersgezinnen, jongens en meisjes waarvan de ouders behoren tot de lagere bedienden of het lager middenkader, jongens en meisjes waarvan de ouders gerekend kunnen worden tot het hoger middenkader of mensen met vrije beroepen en professionelen, jongens en meisjes uit landbouwers- en middenstandsgezinnen. Om de socio-economische status te bepalen van het gezin waarin de adolescent opgroeit, werd inspiratie gezocht bij Forehand e.a. (1987): de beroepsstatus van de vader en van de moeder worden vergeleken en telkens wordt de hoogste van de twee genomen als indicator van de SES van het gezin. Indien van één van beide ouders gegevens met betrekking tot de beroepsstatus ontbreken, wordt gewerkt met de wel beschikbare gegevens van de andere ouder.

6. ANALYSE

6.1. Variantieanalyse

Tabellen 1 tot 3 geven de gemiddelde scores voor de drie indicatoren van welbevinden naar beroepsactiviteit van de moeder en de resultaten van de variantieanalyses met contrasten, en dit telkens voor jongens en meisjes uit gezinnen met verschillende socio-economische status.

Wat de zelfwaardering betreft, worden de jongens waarvan de ouders behoren tot het lager middenkader (bedienden) beïnvloed door de beroepsactiviteit van de moeder (tabel 1). De gemiddelden zijn nog net significant (5%-niveau, zie echter noot 2) verschillend. Jongens wiens moeder niet werkt, hebben gemiddeld de hoogste zelfwaardering, gevolgd door de jongens wiens moeder voltijds werkt. De contrasten wijzen uit dat geen twee categorieën significant van elkaar verschillen. Ook bij de meisjes uit arbeidersgezinnen wordt de zelfwaardering beïnvloed door de beroepsactiviteit van de moeder. Meisjes wiens moeder voltijds werkt, hebben gemiddeld de laagste zelfwaardering en meisjes wiens moeder deeltijds werkt de hoogste. De contrasten duiden aan dat deze twee categorieën ook significant verschillen van elkaar. Het effect van de beroepsactiviteit is hoe dan ook bijzonder gering. De omgevingsbeheersing wordt in geen enkele groep beïnvloed door de beroepsactiviteit van de moeder (tabel 2).

Tabel 1. Gemiddelde scores voor zelfwaardering naar beroepsactiviteit van de moeder voor jongens en meisjes met verschillende SES. Weergave resultaten ANOVA met contrasten (Btukey)*

	Zelfwaardering							
	JONGENS			MEISJES				
	<i>Arbeiders</i>	<i>Bedienden</i>	<i>Profession</i>	<i>Zelfst./landb</i>	<i>Arbeiders</i>	<i>Bedienden</i>	<i>Profession</i>	<i>Zelfst./landb</i>
niet 0	33.24 (n = 172)	34.45 (n = 286)	34.65 (n = 400)	34.03 (n = 103)	30.07 (n = 211)	29.68 (n = 336)	31.10 (n = 401)	29.31 (n = 139)
deeltijds 1	33.09 (n = 79)	33.29 (n = 368)	33.85 (n = 511)	35.22 (n = 36)	30.94 (n = 95)	30.05 (n = 412)	30.73 (n = 471)	29.91 (n = 53)
voltijds 2	34.32 (n = 91)	33.48 (n = 566)	33.80 (n = 711)	32.89 (n = 152)	28.31 (n = 121)	29.47 (n = 667)	30.83 (n = 675)	29.63 (n = 198)
sign. F	.391	.047	.099	.134	.031	.442	.725	.863
contrast	/	/	/	/	1 > 2	/	/	/

* Schaalrange: 0-48.

Tabel 2. Gemiddelde scores voor omgevingsbeheersing naar beroepsactiviteit van de moeder voor jongens en meisjes met verschillende SES. Weergave resultaten ANOVA met contrasten (BTukey)*

		Omgevingsbeheersing							
		JONGENS			MEISJES				
		Arbeiders	Bedienden	Profession	Zelfst/landb	Arbeiders	Bedienden	Profession	Zelfst/landb
niet 0		29.47 (n = 174)	30.05 (n = 284)	30.39 (n = 400)	28.70 (n = 104)	28.00 (n = 214)	28.01 (n = 335)	28.01 (n = 403)	27.79 (n = 140)
deeltijds 1		29.49 (n = 77)	29.73 (n = 365)	29.82 (n = 508)	29.50 (n = 36)	28.55 (n = 92)	27.94 (n = 413)	28.04 (n = 472)	28.31 (n = 54)
voltijds 2		29.44 (n = 90)	29.31 (n = 571)	30.24 (n = 712)	28.68 (n = 155)	27.85 (n = 123)	27.67 (n = 666)	28.21 (n = 679)	28.24 (n = 195)
sign. F		.998	.141	.249	.723	.587	.499	.769	.676
contrast		/	/	/	/	/	/	/	/

* Schaalrange: 0-48.

Tabel 3. Gemiddelde scores voor stress naar beroepsactiviteit van de moeder voor jongens en meisjes met verschillende SES. Weergave resultaten ANOVA met contrasten (BTukey)*

	Stress							
	JONGENS			MEISJES				
	<i>Arbeiders</i>	<i>Bedienden</i>	<i>Profession</i>	<i>Zelfst/landb</i>	<i>Arbeiders</i>	<i>Bedienden</i>	<i>Profession</i>	<i>Zelfst/landb</i>
niet 0	6.02 (n = 173)	5.30 (n = 288)	5.37 (n = 405)	5.71 (n = 104)	7.85 (n = 212)	7.83 (n = 334)	7.33 (n = 403)	7.92 (n = 142)
deeltijds 1	5.86 (n = 79)	5.55 (n = 369)	5.61 (n = 518)	6.11 (n = 36)	7.76 (n = 95)	7.45 (n = 413)	7.14 (n = 474)	8.04 (n = 53)
voltijds 2	5.81 (n = 91)	5.96 (n = 575)	5.77 (n = 712)	5.99 (n = 155)	8.18 (n = 123)	7.90 (n = 672)	7.35 (n = 682)	7.75 (n = 198)
sign. F	.862	.005	.101	.717	.578	.068	.510	.775
contrast	/	0 < 2	/	/	/	/	/	/

* Schaalrange: 0-20.

Bij jongens waarvan de ouders behoren tot het lager middenkader (bedienden) oefent de beroepsactiviteit van de moeder invloed uit op stress (tabel 3). De jongens met een voltijds werkende moeder scoren gemiddeld het hoogst, gevolgd door die met een deeltijds werkende moeder en die wiens moeder niet werkt. De contrasten wijzen uit dat de jongens van wie de moeder niet werkt significant verschillen van die van wie de moeder voltijds werkt.

6.2. Stapsgewijze meervoudige regressie

Een volgende stap in de analyse is het controleren van de gevonden effecten (contrasten) voor selectiekenmerken (opleidingsniveau van vader en moeder en vroegere tewerkstellingsstatus van moeder), gezinskenmerken (aantal kinderen en intactheid) en de aandacht die de adolescent ervaart. Tevens gaan we het aandeel van de huidige beroepsactiviteit van de moeder in verklaarde variantie na. We voeren dus een stapsgewijze meervoudige regressie uit voor

- 1) het effect van deeltijds versus voltijds werken op zelfwaardering bij meisjes uit arbeidersgezinnen en
- 2) het effect van niet versus voltijds werken op stress bij jongens lager middenkader.

Bij de meisjes uit arbeidersgezinnen gaat voltijds werken versus deeltijds werken gepaard met minder zelfwaardering (tabel 4), ook wanneer rekening wordt gehouden met selectiefactoren. Het vrij sterke negatieve effect ($\beta = -.231$) is significant op het 1% niveau (maar zie noot 2!). Dit effect blijft bestaan na controle voor aantal kinderen en voor het feit of het gezin al dan niet intact is ($\beta = -.221$, $p < .01$) en na controle voor de variabele aandacht ($\beta = -.218$, $p < .01$). De door de selectiefactoren verklaarde variantie neemt met vier procentpunten toe bij toevoeging van de variabele deeltijds versus voltijds werkende moeder; en deze variabele draagt vier procent ($p < .01$) bij tot de verklaarde variantie van het gehele model.

Tabel 4. Stapsgewijze meervoudige regressie (gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten, verklaarde variantie, toename in verklaarde variantie en aandeel in de totale verklaarde variantie). Effect van deeltijds versus voltijds werken van de moeder op zelfwaardering bij meisjes uit arbeidersgezinnen.

	Stap 1	Stap 2	Stap 3	Stap 4	Stap 5
Opleiding vader	-.096	-.096	-.070	-.052	-.072
Opleiding moeder	.045	.053	.048	.036	.052
Vroeger werk		.116	.203*	.191*	.209**
Huidig werk ^o			-.231**	-.221**	-.218**
Aantal kinderen				-.012	.011
Intact gezin				.150*	.103
Aandacht					.318***
R ²	.009	.023	.067*	.090*	.188***
ΔR ²		.013	.044**		
<i>Aandeel huidig werk in R²</i>					.039**

^o deeltijds versus voltijds werken; 0 = deeltijds, 1 = voltijds

* p < .05

** p < .01

*** p < .001

Opvallend is het vrij sterke positieve effect van de vroegere beroepsactiviteit van de moeder, dat opduikt na controle voor de huidige beroepsactiviteit ($\beta = .203$, $p < .05$). Aangezien de correlatie tussen beide variabelen (vroegere en huidige beroepsactiviteit) slechts .364 ($p < .001$) bedraagt, is dit waarschijnlijk niet het gevolg van multicollineariteit. Beide variabelen oefenen dus wel degelijk een tegengestelde invloed uit op zelfwaardering bij meisjes uit arbeidersgezinnen, waarbij het effect van de vroegere beroepsactiviteit wordt onderdrukt door dit van de huidige beroepsactiviteit. Hierbij kan in herinnering worden gebracht dat in deze analyse huidige beroepsactiviteit staat voor deeltijdse versus voltijdse tewerkstelling, terwijl de vroegere beroepsactiviteit slaat op al dan niet gewerkt hebben zonder onderscheid tussen deeltijdse en voltijdse tewerkstelling.

Tabel 5. Stapsgewijze meervoudige regressie (gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten, verklaarde variantie, toename in verklaarde variantie en aandeel in de totale verklaarde variantie). Effect van niet versus voltijds werken van de moeder op stress bij jongens lager middenkader.

	Stap 1	Stap 2	Stap 3	Stap 4	Stap 5
Opleiding vader	-.061	-.060	-.052	-.048	-.039
Opleiding moeder	.017	-.0002	-.004	-.011	.008
Vroeger werk		.119**	.062	.051	.059
Huidig werk ^o			.098*	.106*	.079
Aantal kinderen				.014	-.005
Intact gezin				-.109**	-.092**
Aandacht					-.253***
R ²	.003	.017**	.024**	.036***	.098***
ΔR ²		.014**	.006*		
<i>Aandeel huidig werk in R²</i>					.004

^o niet versus voltijds werken; 0 = niet, 1 = voltijds

* p < .05

** p < .01

*** p < .001

Voltijds werken versus niet werken heeft een significant (.05 niveau, cf. noot 2) positief effect op stress bij jongens lager middenkader (tabel 5), rekening houdend met de selectiefactoren. Dit effect is echter heel klein ($\beta = .098$). Toevoeging van deze variabele doet de verklaarde variantie toenemen met 0.6 procentpunten en deze toename is significant op α -niveau .05.

Na controle van het aantal kinderen in het gezin en het feit of het gezin nog al dan niet intact is, blijft het effect significant. Dit is echter niet meer zo na controle van de aandacht die de adolescent ervaart. Het aandeel van de huidige beroepsactiviteit in de verklaarde variantie van het gehele model ($R^2 = 9.8\%$) bedraagt slechts 0.4% (n.s.). Opmerkelijk is het significante (.01-niveau) positieve effect van de vroegere beroepsactiviteit van de moeder; dit effect valt weg na controle van de huidige beroepsactiviteit.

7. BESPREKING EN BESLUIT

In dit artikel werd een antwoord gezocht op de vraag of de tewerkstelling van de moeder een effect uitoefent op bepaalde indicatoren van welbevinden bij adolescenten, met als uitgangspunt dat de onderzoeksgroep sterk bepalend kan zijn voor het al dan niet optreden van een effect.

Zelfwaardering wordt inderdaad alleen bij jongens uit de SES-categorie lager middenkader en bij meisjes uit arbeidersgezinnen beïnvloed door de beroepsactiviteit van de moeder. Jongens wiens moeder niet werkt, hebben gemiddeld lichtjes meer zelfwaardering dan jongens wiens moeder voltijds werkt en deze hebben op hun beurt iets meer zelfwaardering dan jongens wiens moeder deeltijds werkt. Geen twee categorieën zijn echter significant verschillend van elkaar. Meisjes uit arbeidersgezinnen met een voltijds werkende moeder hebben een significant lagere zelfwaardering dan meisjes met een deeltijds werkende moeder. Dit effect houdt stand na controle voor selectiefactoren, gezinskenmerken en aandacht.

Belangrijker is dat meisjes uit arbeidersgezinnen met een werkende moeder (hetzij voltijds, hetzij deeltijds) wat betreft zelfwaardering niet significant verschillen van degenen wiens moeder niet werkt. Er kan dus eigenlijk besloten worden dat het voor de zelfwaardering van meisjes uit arbeidersgezinnen niet uitmaakt of de moeder al dan niet werkt, maar als ze werkt doet ze dit beter deeltijds dan voltijds.

Stress wordt alleen bij de jongens uit de categorie lager middenkader beïnvloed door de beroepsactiviteit van de moeder. Jongens met een voltijds werkende moeder ervaren de meeste stress, gevolgd door jongens met een deeltijds werkende moeder en de jongens wiens moeder niet werkt. Jongens wiens moeder voltijds werkt verschillen significant van degenen wiens moeder niet werkt. Dit effect verdwijnt niet na controle voor selectie-effecten en gezinskenmerken, maar wel na controle voor de aandacht die deze jongens ervaren. Moeders beroepsactiviteit oefent dus slechts indirect een effect uit via de aandacht die de adolescent ervaart. Indien men er in het gezin voor kan zorgen dat het feit dat moeder uit werken gaat geen gevolgen heeft voor de aandacht die het kind ervaart, hoeven er geen problemen op te duiken. Het effect op stress is bovendien zeer beperkt: de bijdrage van de beroepsactiviteit van de moeder aan de verklaarde variantie van stress is verwaarloosbaar.

Conclusie van dit artikel is dat het niet mogelijk is algemene uitspraken te doen over de gevolgen van het al dan niet gaan werken van de moeder op de kinderen. Het geslacht van de kinderen en de socio-economische status van het gezin zijn al twee factoren die het al dan niet optreden van een effect bepalen. De belangrijkste bevinding is echter dat er slechts in zeer beperkte mate gevolgen zijn van de beroepsactiviteit van de moeder: als er al effecten worden gevonden, zijn deze heel zwak. Er kan in elk geval besloten worden dat het al dan niet werken (voltijds of deeltijds) door de moeder geen directe invloed uitoefent op zelfwaardering, stress en omgevingsbeheersing.

NOTEN

* Met dank aan Prof. dr. H. Brutsaert.

- (1) Onder werken van de moeder verstaan we verder in dit artikel buitenshuiswerken van de moeder.
- (2) In het licht van de bestaande literatuur is het in de eerste plaats belangrijk rekening te houden met de socio-economische status van het gezin. Het opsplitsen van de onderzoekspopulatie naar SES-categorie maakt het controleren voor de beroepsstatus van de moeder verder onnodig. De correlatie tussen de socio-economische status van het gezin en de beroepsstatus van de moeder bedraagt .68 ($p = .000$).
- (3) De steekproef is dus eigenlijk een clustersteekproef met 89 clusters van ongelijke grootte. De 'gewone' statistische testen steunen echter op de assumptie dat de observaties onafhankelijk zijn van elkaar. Dit is hier niet het geval met als gevolg dat de standaardfouten onderschat worden. Dit heeft dan weer tot gevolg dat effecten die in werkelijkheid niet significant zijn op het aangeduide alpha-niveau, onterecht als significant beschouwd worden (o.a. Hox, 1995). Dit probleem kan op een zeer eenvoudige manier worden opgelost door de effecten conservatiever te schatten of dus door in plaats van het .05-significantieniveau het .01-significantieniveau te hanteren. Hier lijkt dat echter geen goed idee. Op basis van voorgaand onderzoek kan immers worden verondersteld dat er weinig of geen effecten zijn. Als we deze veronderstelling bevestigd willen zien, hebben we er alle baat bij niet te streng te zijn zodat mogelijke effecten, hoe zwak ook, aan de oppervlakte kunnen komen. Gesteld dat er effecten gevonden worden, moet wel steeds in acht genomen worden dat deze in werkelijkheid minder significant zijn dan de analyse laat uitschijnen.
- (4) De gemiddelde interitemcorrelatie van deze schaal is zeer laag en ook de alpha voldoet eigenlijk niet aan het criterium van interne consistentie. Onderzoekers die vertrouwd zijn met de omgevingsbeheersingsschaal weten echter dat deze schaal niet zonder problemen is (zie Mirowsky en Ross, 1991). Een waarde voor alpha tussen .60 en .65 is zeker niet uitzonderlijk (bijvoorbeeld Mirowsky, 1995; $\alpha = .60$). Desondanks blijft men er in onderzoek veelvuldig gebruik van maken en wel omwille van de theoretische relevantie van het concept.
- (5) Er kan worden geopperd dat, gezien het belang van de mate van tewerkstelling, het beter is te werken met het aantal werkuren per week. Omdat de informatie echter via de kinderen is ingezameld, is het onmogelijk de mate van tewerkstelling op die wijze na te gaan.
- (6) Hier wordt niet de traditionele manier van werken met dummies (waarbij voor een variabele met drie categorieën twee dummies worden gecreëerd met één categorie als referentiecategorie) gehanteerd, omdat bij deze werkwijze

telkens één categorie wordt vergeleken met de twee andere categorieën samen, hetgeen het beeld vertroebelt (dan gaat men bijvoorbeeld na wat het effect is van deeltijds versus niet of voltijds werken, waarbij niet en voltijds één categorie vormen). Nadeel van deze methode is wel dat telkens een deel van de respondenten uit de analyse verwijderd wordt.

BIBLIOGRAFIE

- ARMISTEAD, L., M. WIERSON & R. FOREHAND (1990), 'Adolescents and maternal employment: is it harmful for a young adolescent to have an employed mother?', *Journal of Early Adolescence*, 10(3): 260-278.
- BAYDAR, N. & J. BROOKS-GUNN (1991), 'Effects of maternal employment and child-care arrangements on preschoolers' cognitive and behavioral outcomes: evidence from the children of the National Longitudinal Survey of Youth', *Developmental Psychology*, 27(6): 932-945.
- BELSKY, J. & D. EGGBEEN (1991), 'Early and extensive maternal employment and young children's socioemotional development: children of the National Longitudinal Survey of Youth', *Journal of Marriage and the Family*, 53: 1083-1110.
- BEYER, S. (1995), 'Maternal employment and children's academic achievement: parenting styles as mediating variable', *Developmental Review*, 15: 212-253.
- BOGENSCHNEIDER, K. & L. STEINBERG (1994), 'Maternal employment and adolescents' academic achievement: a developmental analysis', *Sociology of Education*, 67: 60-77.
- BOSMAN, E. (1989), 'De incompatibiliteit van buitenshuisarbeid van de vrouw en ouderschap: historische situering en begripsbepaling', *Bevolking en Gezin*, 2: 103-133.
- BRUTSAERT, H. (1993), School, gezin en welbevinden. Zesdeklassers en hun sociale omgeving. Leuven/Apeldoorn: Garant.
- BRUTSAERT, H. (1995), *Vragenlijst: Schoolcontext en leerlingenattitudes. Onderwijs-sociologische bijdrage. Vakgroep Sociologie*. Gent: Universiteit Gent.
- DESAI, S., P. CHASE-LANSDALE & R. MICHAEL (1989), 'Mother or market? Effects of maternal employment on the intellectual ability of 4-year-old children', *Demography*, 26: 545-561.
- DRONKERS, J. (1987), 'Een empirisch onderzoek naar de effecten van betaalde beroepsarbeid door vrouwen op de schoolloopbanen van kinderen', *Pedagogische Studiën*, 64: 277-284.
- FOREHAND, R., K. MIDDLETON & N. LONG (1987), 'Adolescent functioning as a consequence of recent parental divorce and the parent-adolescent relationship', *Journal of Applied Developmental Psychology*, 8: 305-315.
- GOLD, D. & D. ANDRES (1978a), 'Comparisons of adolescent children with employed and nonemployed mothers', *Merrill-Palmer Quarterly*, 24(4): 243-254.

- GOLD, D. & D. ANDRES (1978b), 'Developmental comparisons between ten-year-old children with employed and nonemployed mothers', *Child Development*, 49: 75-84.
- GOLDBERG, W., E. GREENBERGER & S. NAGEL (1996), 'Employment and achievement: mothers' work involvement in relation to children's achievement behaviors and mothers' parenting behaviors', *Child Development*, 67: 1512-1527.
- GOTTFRIED, A., A. GOTTFRIED & K. BATHURST (1988), 'Maternal employment, family environment, and children's development. Infancy through the school years', pp. 11-58 in: GOTTFRIED, A. & A. GOTTFRIED (eds.) *Maternal employment and children's development. Longitudinal research*. New York: Plenum Press.
- GREENSTEIN, T. (1993), 'Maternal employment and child behavioral outcomes. A household economics analysis', *Journal of Family Issues*, 14(3): 323-354.
- GREENSTEIN, T. (1995), 'Are the 'most advantaged' children truly disadvantaged by early maternal employment? Effects on child cognitive outcomes', *Journal of Family Issues*, 16(2): 149-169.
- HEYNS, B. & S. CATSAMBIS (1986), 'Mother's employment and children's achievement: a critique', *Sociology of Education*, 59: 140-151.
- HOFFMAN, L. (1989), 'Effects of maternal employment in the two-parent family', *American Psychologist*, 44(2): 283-292.
- HOX, J. (1995), *Applied multilevel analysis*. Amsterdam: TT-Publikaties.
- JENSEN, L. & M. BORGES (1986), 'The effect of maternal employment on adolescent daughters', *Adolescence*, 21(83): 659-666.
- JOEBGEN, A. & M. RICHARDS (1990), 'Maternal education and employment: mediating maternal and adolescent emotional adjustment', *Journal of Early Adolescence*, 10(3): 329-343.
- LERNER, J. & N. GALAMBOS (1988), 'The influences of maternal employment across life. The New York Longitudinal Study', pp.59-83 in: GOTTFRIED, A. & A. GOTTFRIED (eds.), *Maternal employment and children's development. Longitudinal research*. New York: Plenum Press.
- MILNE, A., D. MYERS, A. ROSENTHAL & A. GINSBURG (1986), 'Single parents, working mothers, and the educational achievement of school children', *Sociology of Education*, 59: 125-139.
- MIROWSKY, J. (1995) 'Age and the sense of control', *Social Psychology Quarterly*, 58(1): 31-43.
- MIROWSKY, J. & C. ROSS (1991) 'Eliminating defense and agreement bias from measures of the sense of control: a 2x2 index', *Social Psychology Quarterly*, 54(2): 127-145.
- MONTEMAYOR, R. (1984), 'Maternal employment and adolescents' relations with parents, siblings, and peers', *Journal of Youth and Adolescence*, 13(6): 543-557.
- MYBURGH, C., J. SMITH & M. BURNS (1993), 'Identiteitsvestigingspatrone en opvoedingsverhoudings by adolessente van werkende moeders', *South African Journal of Sociology / Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Sosiologie*, 24(2): 41-46.

-
- ORTHNER, D. (1990), 'Parental work and early adolescence: issues for research and practice', *Journal of Early Adolescence*, 10(3): 246-259.
- PARCEL, T., R. NICKOLL & M. DUFUR (1996), 'The effects of parental work and maternal nonemployment on children's reading and math achievement', *Work and Occupations*, 23(4): 461-483.
- PARCEL, T. & E. MENAGHAN (1990), 'Maternal working conditions and children's verbal facility: studying the intergenerational transmission of inequality from mothers to young children', *Social Psychology Quarterly*, 53(2): 132-147.
- PARCEL, T. & E. MENAGHAN (1994a), 'Early parental work, family social capital, and early childhood outcomes', *American Journal of Sociology*, 99(4): 972-1000.
- PARCEL, T. & E. MENAGHAN (1994b), *Parents' jobs and children's lives*. New York: Aldine De Gruyter.
- PIOTRKOWSKI, C., R. RAPOPORT & R. RAPOPORT (1987), 'Families and work', pp.251-283 in: SUSSMAN, M. & S. STEINMETZ (eds.), *Handbook of marriage and the family*. New York & London: Plenum Press.
- SCARR, S., D. PHILLIPS & K. MCCARTNEY (1989), 'Working mothers and their families', *American Psychologist*, 44(11): 1402-1409.
- SILVERSTEIN, L. (1991), 'Transforming the debate about child care and maternal employment', *American Psychologist*, 46(10): 1025-1032.
- VANDELL, D. & J. RAMANAN (1992), 'Effects of early and recent maternal employment on children from low-income families', *Child Development*, 63: 938-949.